

1759 METŲ „ZIWATO“ O, *io*, *ijo* KAMIENŲ DAIKTAVARDŽIAI IR JŲ RAIDA

Sonata VAIČIAKAUSKYTĖ

1. Šio straipsnio tikslas – aprašyti „Ziwato“¹ o, *io* ir *ijo* kamienų daiktavardžių galūnių raidą ir, svarbiausia, palyginti su dabartine šiaurės vakarų žemaičių kretingiškių tarmės² daiktavardžių kaitybės sistema.

2. 1759 metų „Ziwatas“ – geriausias XVIII amžiaus šiaurės žemaičių kretingiškių³ tarmės paminklas. Leidinyje to meto lenkų kalbos rašmenimis aiškiai ir nuosekliai pateikiama tarmės fonologinė sistema, gramatikos ir morfologijos bruožai. Iki šiol „Ziwato“ gramatika, galima sakyti, nagrinėta tik epizodiškai⁴. Jau Būga (1958, 561–578), analizuodamas fonetinius balsių pakeitimus lietuvių tarmėse, dažnai remiasi „Ziwate“ fiksuotomis žodžių formomis. Nuosekliai ir išsamiai ištirta ir aprašyta „Ziwato“ tarmės fonologinė ir morfonologinė sistema (žr. Girdenis, Girdenienė, 1997, 19–44).

Kadangi „Ziwato“ morfologija yra archajiška, būtų tikslinga palyginti šio rašijos paminklo ir dabartinės kretingiškių tarmės daiktavardžių kaitymo paradigmas, atkreipti dėmesį į jų raidos skirtis.

3. „Ziwato“ rašyba įvairuoja, kadangi XVIII amžiaus viduryje rašomoji kalba dar nebuvo sunorminta. Pravartu aptarti kai kurių grafemų reikšmes.

Priešakinės eilės balsiai žymimi trimis grafemomis: *i*, *y*, *e*. Balsė *i* reguliariai žymi šiaurės žemaičių fonemas /i/ ir /i/, pvz.: *brolis* 05₁₉ ~ *brūolis* „brolis“, *awkfztibes* VII₁ ~ *aukštībes* „aukštybės“. Balsė *y* „Ziwate“ reiškia kretingiškių /e/, pvz.: *kuny* 88₂₄ ~ *kūnē* „kūnė“, *Diewy* 11₁₄ ~ *dīvē* „Dieve“. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad „Ziwato“ tarmėje gerai skiriamos fonemos /i/ ir /e/. Grafema *e* žymimas įprastas platus /e/, nors žodžio gale ji nuosekliai rašoma ir vietoj dabartinio /e/ ar /e/, pvz.: *suknele* 204₂₃ ~ *soknēle* „suknelė“, *zieme* 122₂₄ ~ *žē.me* „žemė“.

¹ ZIWATAS PONA YR DIEWA MUSU JEZUSA CHRISTUSA, Metufy Pona 1759. Dabartine bendrine kalba knygos pavadinimas reikštų „Mūsų Viešpaties ir Dievo Jėzaus Kristaus gyvenimas“. Mokslo darbuose ji vadinama tiesiog „Ziwatu“.

² Toliau tekste šios tarmės pavadinimas trumpinamas ŠVŽK.

³ Apie tai, kad „Ziwatas“ parašytas Pajūrio žemaičių Kretingos apylinkių tarme (Girdenis, 1972, 173–191; Girdenis, Girdenienė, 1997, 11–19; Girdenis, Skirmantas, 1998, VII–XIV).

⁴ Turime tik porą studentų darbų: Šilauškaitė R. 1759 m. „Ziwato“ daiktavardis: Dipl. darbas. V.: VU, 1992; Bazinyš R. 1759m. „Ziwato“ veiksmazodis ir jo formos: Bakalauro darbas. V.: VU, 1995.

Užpakalinės eilės balsė *u*, be abejo, atitinka šiaurės žemaičių /*u*/ ir /*lū*/, pvz.: *Dangus* 54₇ ~ *dōngòs* „dangus“, *funus* 13₄ ~ *sū-nòs* „sūnus“. Grafema *u* gali reikšti ir kretin-giškių atvirąjį /*o*/, pvz.: *atpule* 204₁₅ ~ *ālpole* „alpulio“, *puše* 324₁₁ ~ *pō-se* „pusė“.

4. Visi „Ziwato“ daiktavardžiai buvo suskirstyti pagal istorinius kamienus: *o* (*stalas*), *io* (*keltas, mokytojas*), *ijo* (*brolis, arklys*), *ā* (*burna*), *iā* (*valia, koja*), *ē* (*žolė*), *i* (*akis*), *u* ir *ju* (*sūnus, vaisius*) ir priebalsinį (*akmuo, dukė*).

„Ziwate“ aptariamų kamienų daiktavardžiai yra vyriškosios giminės, turi 10 linksnių (vardininką, kilmininką, naudininką, galininką, įnagininką, vietininką, adesų, iliatyvą, aliatyvą ir šauksmininką), bei 3 skaičius (vienaskaitą, daugiskaitą ir dviskaitą).

o kamienas

5. „Ziwato“ *o* kamieno paradigmą iliustruoti paimti žodžiai: *kunas* 87₂₆ ~ *kānas* ir *griekay* 28₂₇ ~ *griēkai*.

Vienaskaita

V. *kunas* 87₂₆ *batfus* 231₈, *pons* 247₁₈ ~ *kū-ns*
bālsos, pōns

K. *kuna* 11₁₀ ~ *kū-n^o*

N. *kunuy* 247₁₁ ~ *kūnū^o*

G. *kuna* 9₁ ~ *kū-n^o*

Įn. *kunu* 29₂₃ ~ *kū-n^o*

Vt. *kuny* 88₂₄ ~ *kū-n^o*

Š. *tieway* 117₂₇, *Diewy* 11₁₄ ~ *tievā, dievė*

Daugiskaita

V. *griekay* 28₂₇ ~ *griēkā*

K. *grieku* 47₂₈ ~ *griēk^o*

N. *griekams* 323₂₇ ~ *griēkām*

G. *griekus* 43₇ ~ *griēkūs*

Įn. *griekays* 314₂₃ ~ *griēkās*

Vt. *griekufy* 32₂₁ ~ *griēkū^s*

Š. *ziday* 185₁₇ ~ *zī-dā*

5.1. Vienaskaitos vardininko galūnės yra *-s, -as, -us* = [os]⁶, pvz.: *Palme pargalieima, apėy kurę Apafzats rafza* 295₂₈; *Tada tawa milawfe motina be pyrmoje grieka pradieta shufzney, idant fu Dušty yr kunas butum y Dangu imtas* 282₁₋₃; *Kas tay do batfus, kuri dabarcūuy yfzygyrdaw* 231₈.

Trumpieji nekirčiuojamų galūnių balsiai *a, e, i* žemaičių tarmėse yra išnykę. Dabartinėje ŠVŽK tarmėje vienaskaitos vardininko galūnės yra šios: *-s, -os* (*kēlms* ~ *kēlmas, bālsos* ~ *balsas*). Šių galūnių vartojimas priklauso nuo fonetinės pozicijos. Jeigu prieš *o* kamieno galūnę esti pučiamieji priebalsiai *š, ž, s, z* arba sklاندusis su prieš einančiu dusliuoju, tai žemaičių tarmė +*ės* išlaiko tematinį balsį, bet skiriasi kokybe. Pietryčių žemaičiai taria gryną *a*, šiaurės vakarų pakeičia jį į *o* (*lāšos* ~ *lāšas, dāržos* ~ *daržas, kāklos* ~ *kāklas, sāpnos* ~ *sāpnas*). Iškritus kamiengalio balsiui *a*, būtų buvę sunku ištarti priebalsių junginį, susidariusį žodžio gale. Anot Jauniaus (1911, 64), „Žemaičiai sumaišė pirmojo linksniavimo žodžius su ketvirtojo linksniavimo žodžiais“. Kitaip tariant, tas galūnės *o* yra atsiradęs pagal *u* kamieno analogiją.

⁵ Dėl šios formos atstatymo plačiau žr. (Girdenis, Girdenienė, 1997, 12).

⁶ Vienaskaitos vardininko *-us* atitinka šiaurės žemaičių *-os*, susidariusį vietoj *-s* < *-as*, sunkiai tariamais atvejais. Apskritai apie „Ziwato“ grafiką ir rašybą žr. (Girdenis, 1980, 111–116; Girdenis, Girdenienė, 1997, 19–44).

„Ziwate“ vienaskaitos vardininko formą su *-us* turi daiktavardžiai po pučiamojo priebalsio *s* arba po sklandžiujų *r, m*, pvz.: *čiesus* 54₃, *balfus* 231₈, *latrus* 183₂₂, *Petrus* 60₁₁, *dziawksmus* 262₉, Vienaskaitos vardininko *-as* < ide* *-ōs* (plg. skr. *vřkas* „vilkas“, lot. *lupus* „vilkas“, kur *-us* < * *-ōs*). Žemaičių tarmėse vienaskaitos vardininko galūnės *-as* perėjimas į *-s* jau fiksuojamas XVI amžiaus raštijos paminkluose (plačiau žr. Būga, 1958, 563). „Ziwate“ dažniausias vienaskaitos vardininko grafinis variantas yra *-as*, tačiau *-us* „išduoda“, kad *-as* reikėtų vertinti kaip aukštaitinimo rezultatą.

5.2. Vienaskaitos kilmininko galūnė yra *-a*, pvz.: *Ale tauj Jezus kalbieje apey Bazničių kuna fawa, kurfay trečioy dienoy yfznumyrufiu atfykiele* 115₁₇₋₁₈.

Lyginamojoje tarmėje galūnės *-a* tariamas gerokai redukuotas, menkai girdimas (*sārg^a* ~ sārgo, *kēlm^a* ~ kēlmo) ir kildintina iš senovinės **-ā*. Bent šiaurinėse žemaičių tarmėse ilgosios cirkumfleksinės galūnės nekirciuotose žodžio galo pozicijose sutrumpėjo kiek anksčiau už akūtines. Tai geriausiai rodo skirtingi **-aī* ir **-ān* atliepimai žemaičių tarmėse. Pirmuoju atveju minėtas dvigarsis buvo suvienbalsėjęs, bet dar atviras, pvz.: vns. gal. *dārba* „darbą“, *kūna* „kūną“. Antruoju atveju dvigarsis ne tik suvienbalsėjęs, bet ir perėjęs į vidutinį pakilimą, pvz.: vns. įn. *šākō* „šaka“, *kāl̥bō* „kalba“, (plačiau žr. Girdenis, 1993, 10).

5.3. Vienaskaitos naudininko galūnės yra šios: *-uy, -uj, -u*, pvz.: *Tegut nedufey Kunuy jwawales Pyktibiu ziaftys yr biawribiems wales* 335₅₋₆ *Par wysa nakti nobažnay Ponu Diewuj meldies* 48₄₋₅; *Kytims lyipe idant y Dangu grįztum yr Diewu Tiewu Zmogisty jo užliečitum* 57₂₃₋₂₄.

Dabartinėje kretingiškių tarmėje vienaskaitos naudininko galūnė yra *-ou* (*bātōu* ~ bātu, *lāukōu* ~ laūkuo), kildintina iš **ō*, kurio diftongizaciją į *ou* inspiravo **ē* vartimas į *ei*. Balsis **ō* tiek žemaičių, tiek ir aukštaičių tarmėse dvibalsėjo gerokai vėliau negu **ē*, nes, anot Girdenio (1993, 6), „jis vergiškai kopijavo savo priešakinio koreliato raidą“.

Kalbininkai nesutaria dėl vienaskaitos naudininko kilmės. Kai kurie iš jų (Kazlauskas, 1968, 148–149; Zinkevičius, 1980, 209–210) mano, kad aptariamojo linksnio galūnė kilusi iš ide.**ōi*, kur antrasis komponentas *i* buvo pridėtas pagal kitų kamienų modelį. Kitaip linkęs manyti Mažiulis (1970, 106–126): jis teigia, kad pirmykštė vienaskaitos naudininko galūnė buvusi ide. **ō*. Pirmąją hipotezę, t.y. **ōi* vartimą į *ō* remtų galūnių *-ai* ir *-ei* vienbalsėjimas žemaičių tarmėje (plg. 5.9.).

„Ziwato“ vertėjui, matyt, nebuvo paprasta užrašyti tokią vienaskaitos naudininko žemaičių galūnę. Tai rodo ir leidinyje įvairuojantys šio linksnio grafiniai variantai. „Ziwate“ vyrauja aukštaitiška vienaskaitos naudininko formos su *-uy*. Kad ši vienaskaitos naudininko galūnė nėra autentiška, gražiai rodo tekste hipernormalizmas *fe-fuy* 68₂ (plg. Girdenis, Girdenienė, 1997, 12). Vienaskaitos naudininko galūnė *-uj* vertintina kaip *-uy* grafinis variantas. Rečiau „Ziwate“ vartojama žemaitiška galūnė *-u⁷*, kuri atitinka šiaurės žemaičių kretingiškų *-ou*.

⁷ Kaip jau minėta, grafema *u* reiškia kretingiškių /u/ ir /o/ (žr. 3.). Matyt, vengdamas digrafo *uu*, žemaičių galūnę *-ou* vertėjas žymi grafema *u*.

5.4. Vienaskaitos galininko galūnė -a, pvz.: *O Aniołyfzkas Dwaśes! iemy ant sawęs kuna werkiety; nes apey anus teyp parafita* 243₁₉₋₂₁.

Dabartinėje kretingiškių tarmėje vienaskaitos galininko galūnė yra -a ir tariama trumpa ir redukuota (*stá.t^a* ~ stálo, *lāuk^a* ~ laūko). Šios galūnės raida tokia: -a < -ā < *-aī.

5.5. Vienaskaitos įnagininko galūnės yra -u = [o], -umi, -a, pvz.: *Beweličios fu tuw kunu parfyskirys, idant greytefney tawi atrafćio miławfis Jezaw* 29₂₃₋₂₄; *Ale jog kalbi prif Diewa, budamas žmogumi, darafy Diewumi* 282₁₅₋₁₆; *Diet to stufzney gał buty imta fu kuna y Dangu* 282₁₀.

Lyginamojoje tarmėje aptariamojo linksnio galūnė -o sutampa su pirmuoju „Ziwato“ grafiniu variantu (*stá.t^o* ~ stalū, *kāłm^o* ~ kėlmu). Vienaskaitos įnagininko -o yra išriedėjusi iš *-ō. Galūnė -umi, be abejo, yra u kamienė, ir į o kamieno paradigmą ją, matyt, galėjo perkelti vertėjas. Įdomu tai, kad galūnė -umi vartojama tuomet, kai sakinyje greta vartojami u ir o kamienų daiktavardžiai⁸ (žr. antrą pavyzdį). Vienaskaitos įnagininko forma su -a „Ziwate“ pasitaikė tik kartą (žr. trečią pavyzdį). o kamieno norma -u = [o], bet kartais formos „Ziwate“ autoriaus yra „paaukštaitinamos“. Kadangi o kamieno vienaskaitos įnagininko -u = [o] sutampa su ā kamieno įnagininku -u = [o], tokiu būdu galėjo atsirasti analoginė hiperaukštaitiškė *fu kuna* 282₁₀.

5.6. Vienaskaitos vietininko galūnė yra -y = [e], pvz.: *Maža ciefa be bufiu fu jumis, tay ira, tyktay iki adinas smerte muna kiętyntemy kuny* 151₁₅₋₁₆.

Kretingiškių tarmėje vienaskaitos vietininko galūnė taip pat -ę (*pōudę* ~ pūode, *lōngę* ~ lānge). Vienaskaitos vietininko kilmė iki šiol nėra aiški. Abejonių nekelia tik tai, kad vienaskaitos vietininkas yra susiformavęs iš tam tikros formos, prie kurios priaugo postpozicija *én (plačiau žr. Mažiulis, 1970, 145; Zinkevičius, 1982, 21). Naujausias ir logiškiausias vienaskaitos vietininko kilmės ir raidos aiškinimas yra Rosino (2000, 179–180). Autorius, remdamasis vidinės rekonstrukcijos metodu, įrodo, kad baltų vienaskaitos datyvo ir lokatyvo formų pirminei morfologinei struktūrai buvo būdingas sinkretizmas. Siekiant to išvengti, lokatyvo reikšme vartojama senoji lokatyvo forma buvo išplėsta postpozicija *en. Galima teigti, jog vienaskaitos vietininkas formavosi iš senojo lokatyvo + *en, nes buvo būtina skirti vienaskaitos datyvą ir lokatyvą. Žemaičių vienaskaitos vietininko -ę veikiausiai taip pat iš -én, bet teoriškai galėtų būti ir iš -ę. Pagal tarmės dėsnius balsis e, būdamas kirčiuotas, nenukrito, o tik sutrumpėjo (plg. Aleksandravičius, 1963, 103).

5.7. „Ziwato“ analizė parodė, kad XVIII amžiuje dar buvo vartojami (labai retai) senieji postpoziciniai vietininkai. Pavyko rasti vieną kartą pavartotą adesyvo formą, keletą iliatyvo vartojimo atvejų, ir pasitaikė sakiny su aliatyvu: *Garbyn Duśie muna Pona yr linksmynas Dwaśe muna Diewim p yfzganitojuy muna* 292₂₂; *Yr i eiufes grabon yfzwida jawnykayti be fiedynti po deśynies apwyłkta rubays baltays* 258₂₃; *Jezufa miławśe kaktōn muśimas* 182₂₃; <...> *o parejys numun ar ne*

⁸ Pirmoji dėmesį j tai atkreipė R. Šiliauskaitė savo diplominiame darbe (žr. 4 išnašą).

wadintum prietelus yr fufiedus sawa, kalbiedamas: linkfminkieties fu munymi, jog atradaw awety, kuri muna buwa prapufusi 95¹¹⁻¹⁴. Yr tabay qnkftyi pyrmoy dienoy po subatay ateje g r a b o p uztekiejus jaw Sawley 258¹⁵⁻¹⁶.

Visų kamienų daiktavardžių vienaskaitos adesyvas susiformavo iš vienaskaitos datyvo ir polinksnio **prei*⁹, tiksliau sakant – jo redukuoto varianto **pē*

Vienaskaitos iliatyvo ir aliatyvo kilmė ir daryba yra aiški ir nekelia tokių abejonų kaip vienaskaitos adesyvas. Vienaskaitos iliatyvas *miškañ(a)* padarytas iš vienaskaitos galininko **miškan* + **nā*. Šios formos pasidarytos dar oksitoninėms lytims tebekirčiuojant vienaskaitos galininko galūnę, plg. *miškañ, laukañ* ir vienaskaitos galininką *mišką, lauką*.

Vienaskaitos aliatyvas **miškóp(i)* susiformavo iš vienaskaitos kilmininko **miškā* + **pi(e)*. Aliatyvo formos susidarė dar o kamieno oksitonų vienaskaitos kilmininko formai tebeturint kirtį galūnėje, plg. *miškópi* šalia vienaskaitos kilmininko formos *miško*.

„Ziwate“ vartojamos pospozicinių vietininkų formos nėra visai normalios (žr. pateiktus pavyzdžius). Pagal „Ziwato“ grafiką ir rašybą (žr. 3.) išeitų, kad adesyvo forma turėtų būti **Diewymp*, o iliatyvo – **graban, kaklan*. Retas šių formų vartojimas ir nenuosekli rašyba verčia manyti, kad knygos autorius postpozicinių vietininkų formas buvo nusižiūrėjęs iš senųjų žažnytinių tekstų.

5.8. Vienaskaitos šauksmininko galūnės yra -y = [e], -ay ≈ [a], pvz.: *Diekawaju taw Tiewy Dangifzkafis, jog munę wyfados yfzklawfey* 108₄₋₅; *O muna milawfis Tieway, wyfy daykta ira pry tawę padabny* 158₂₁₋₂₂. Galima „Ziwate“ šauksmininko forma ir be galūnės, pvz.: *Ne teyp rašik Pon Pylot, ale jog daries Karalumi židu* 225¹¹.

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos šauksmininkas baigiasi -e (*vi^ž ~ vyrė*), kuri atsirado iš senovinio trumpojo ž, o vėliau susiaurėjo ir išvirto į -ę, plg. pr. *Deiwe* „Dieve“, lot. *lupe* „vilke“. Tai grynas kamienas be galūnės. Labai dažnai žemaičiai (ypač tai pasakytina apie asmenvardžius) vartoja sutrumpintas šauksmininko formas (*ādūom ~ Adōm*). Prie tokių sutrumpintų formų dažnai pridedama dalelytė *ai* kreipimuisi sustiprinti (*jūonā ~ Jōnai, pūovelā ~ Póvilai*).

5.9. Daugiskaitos vardininko galūnės: -ay = [ai], -a ≈ [a], pvz.: *Uztyfa fakaw taw, atleyfty ira jos griekay, jog dydey muni miŕey* 71₆₋₇; *Tieway, wyfy daykta ira pry tawę padabny* 158₂₁₋₂₂.

Dabartinėje ŠVŽK aptariamojo linksnio galūnė yra -a (*stālā ~ stalai, vi^{rā} ~ vėjrai*), suvienbalsėjusi kaip beveik visose kitose žemaičių šnektose. Manoma, kad daugiskaitos vardininko galūnės raida buvo tokia: -aī < **ōi*, plg. lot. *lupi* „vilikai“ (-ī iš *-ōi).

Žemaičių šnektose dvibalsiai *ai, ei* žodžių gale tariami suvienbalsėję, išskyrus pietryčių dūnininkų pačius pietrytinius pakraščius (Tauragė, Ežvilkas, Rasėiniai, Vidūklė, Nemākščiai) ir siaurinę donininkų dalį (žr. LKA. T.3. Žemėl. nr.61–62. P.74–76; Grinaveckis, 1973, 198). Dvibalsiai *ai, ei* vienbalsėjo dėl intonacijos¹⁰:

⁹ Vyrauja įvairių nuomonių apie šios formos kilmę ir raidą (plg. Kazlauskas, 1968, 160; Rosinas, 2000, 173–182; Zinkevičius, 1980, 259; Zinkevičius, 1982, 23).

¹⁰ Grinaveckis (1973, 201) linkęs manyti, kad prie *ai, ei* dėsningo vienbalsėjimo žodžio gale yra prisidėjęs nykimas žodžio gale po ilgųjų balsių, nes minėtų dvibalsių pirmieji sandai žodžio gale visada buvo ilgi.

žemaičiai skirtingai negu aukštaičiai koncentruoja kirtį ant pirmojo dvigarsio dėmens. Pirmasis į tai dėmesį atkreipė Jaunius (1891–1900, 158) ir nurodė, jog garsų pakitimai dažnai priklauso nuo priegaidės kokybės. Anot jo (žr. ten pat), „Tokia diftongų metatonija žemaičių tarmėse ir pražudė dvibalsius *ai, ei*. <...> štai kodėl žemaičių tarmėse vyrauja monoftongizuotos formos“.

Beveik jokių diakritinių ženklų, galinčių žymėti monoftongizuotą balsio ilgumą, „Ziwato“ vertėjas nebuvo įsivedęs. Be jų žemaitiškas suvienbalsėjęsias galūnės *-[a-]* ir *-[e-]* galima užrašyti tik digrafais *-aa, -ee*¹¹. „Ziwato“ autorius, matyt, vengdamas tokių digrafų, nuosekliai vartoja aukštaitiškas galūnes *-ay* ir *-ey* (žr. Girdeinis, Girdeinienė, 1997, 11).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad „Ziwate“ kartą pavartota žemaitiška žodžio *daiktai* daugiskaitos vardininko forma *dá ktâ*, būtent, *O kaypo šćziesliwa ana wyita buwa, kuriojy tokjy dakta diejos* 20₁₇₋₁₈.

Daugiskaitos šauksmininkas iš seno sutapo su vardininku. Tas pats pasakytina ir apie „Ziwato“ o kamienių daiktavardžių daugiskaitos šauksmininką, t.y. šios formos vienodos, plg.: *Weyziekiete židay, argi regieiole Kaday žmogu tam padabni fupjiawdiita yr fu fzpnotita* 207₁₈₋₂₀ su pirmu pavyzdžiu.

5.10. Daugiskaitos kilmininko galūnė yra *-u*, pvz.: *O diel to turema storotyis, idant atfykiely yfz grieku, wiel ne ipultumem* 92₈₋₉.

Lyginamosios tarmės daugiskaitos kilmininko galūnė esti arba kirčiuota *-u*, arba nekirčiuota *-u* (*kélmū* ~ *kelmū, bá.t* ~ *bātu*), kilusi iš **-uñ*. Paprastai žemaičių tarmėse **-u* ir **-u* yra sutapę į tą patį *-o* (plg. vns. gal. *sū nō* „sūnų“ ir vns. vard. *sū nōs* „sūnus“). Daugiskaitos kilmininko nekirčiuotos galūnės *-u*, matyt, yra atsiradę pagal kirčiuoto *-ū(n)* (*láu kū(n)* „laukų“ analogiją (plg. Girdeinis, 1993, 10). Anot Aleksandravičiaus (1963, 102), kai kuriose kretingiškių tarmės vietose (Budriai, Kažtena, Jokubavas, Kretingė ir kt.) išlaikoma senovinė galūnė *-un*, o dėl asimiliacijos vartojama ir *-um* (*láu kū n* ~ *laukų* arba *láu kū m*).

Kalbėdami apie „Ziwato“ kirčiuotą daugiskaitos kilmininko galūnę *-u*, galime teigti, jog iš rašybos neaišku, ar jau buvo išnykęs jos nosinis atspalvis. Teisinga būtų manyti, kad to meto daugiskaitos kilmininko galūnė dar buvo tariama su nosiniu atspalviu. Tokį spėliojimą galėtų patvirtinti įvardžio *tu* „Ziwate“ daugiskaitos kilmininko forma *tun* 174₁₀ arba dvigarsio *un* fakultatyvus vartojimas negalūninėse pozicijose, pvz.: *Kam munęs ape tay klawfi, kada munymi netyki, klawskies tun, kuri munęs klawfe, nes afz pataiemnay ne mokiaiv nieka* 174₈₋₁₀; *apskunftas* 188₁₇, *skurfes* 314₁₀.

5.11. Daugiskaitos naudininko galūnė yra *-ams*, pvz.: *Ne padare žmogus pabanog griekams, Diewas ne padaris karoney* 323₂₅₋₂₆.

Dabartinėje ŠVŽK tarmėje daugiskaitos naudininko galūnė *-ams* (*stalāms* ~ *stalāms, kelmāms* ~ *kelmāms*). Yra įvairių nuomonių dėl šio linksnio kilmės ir rai

¹¹ Prieveiksmiuose suvienbalsėję dvibalsiai *ai, ei* žymimi balsiais *a, e*, pvz.: *dyde* 109₅, *gierefne* 51₁₉, *greyta* 3₅, *pyktesne* 220₁₇.

dos¹². Greičiausiai senovinėje lietuvių galūnėje *-amus (*vyramus) slypi kamiengalis -a- < *-ō ir galūnė -mus.

XVI–XVII amžiuje dar buvo vartojamos nesutrumpėjusios daugiskaitos naudininko formos. Šios formos trumpėjo dėl morfologinių priežasčių – aptariamojo linksnio lytis vienu skiemeniu skyrėsi nuo kitų linksnių. Taigi daugiskaitos naudininko galūnių trumpėjimo priežastis yra kiti linksniai. Trumpieji variantai anksčiausiai įsigalėjo žemaičių plote ir, pavyzdžiui, jau Mažvydo raštuose jie sudaro net 66% visų naudininkų (žr. Zinkevičius, 1980, 193). Nenuostabu, kad „Ziwate“ visuotinai vartojamos tik sutrumpėjusios daugiskaitos naudininko formos.

5.12. Daugiskaitos galininko galūnė yra -us, pvz.: *Tas žmogus bhūdyi, tyktay patfay Diewas griekus teatleydzia* 65_{16–17}.

Lyginamosios tarmės daugiskaitos galininko galūnė taip pat -us (*stā^ls* ~ *stalūs*, *kēlm^s* ~ *kēlmus*). Iš tradicijos daugiskaitos galininko galūnės kilmė aiškina taip: -us < *-ūns < ide. * -ōns (plg. Būga, 1961, 703; Kazlauskas, 1968, 176; Zinkevičius, 1980, 211)¹³. Labiau tikėtina, jog to *n* aptariamojo linksnio galūnėje nebuvo. Logiška būtų manyti, kad žemaičių daugiskaitos galininko galūnę reikėtų kildinti iš *-ūs¹⁴. Čia greičiausiai įtakos turėjo *u* kamienas.

5.13. Daugiskaitos įnagininko galūnės yra šios: -ays = [ais], -as ≈ [a's], pvz.: *Baydaws wyfays griekays: už wys Tu est Diewas muna, yr wys, kuri miliu už wys* 314_{22–24}.

Kretingiškių plote aptariamojo linksnio galūnės *a* (*bātā's* ~ *bātais*, *kēlmā's* ~ *kelmaīs*) yra suvienbalsėjęs iš -ai (plg. 5.9.). Daugiskaitos įnagininko galūnė -ays = [ais] „Ziwate“ kaip ir vienskaitos vardininko galūnė -as (plg. 5.1.) yra aukštaitinimo padarinys. Laukiamą žemaitišką daugiskaitos įnagininko formą su monoftongu [a:] (plg. dar 11 išnašą) „Ziwate“ turi tik trys žodžiai, būtent.: *Tada Diewas Tiewas fufymiliejs ant ano; padare roda Danguy fu Aniolas klawzdamas: ką fu Sunu fawa milawfiu turiu darity* 165_{14–16}; *Sudziy, padarunkays: mītašyrdingas darbas, teyp kunyfzkays, kapyo yr Dwafyfzkas, už čiefa blagoty reykie* 317_{2–4}; *Dielto kunay žmōniu bus apdowenoty nu Diewa Danguy kietweriokieys Talentas: šwyifiby, subtetnufty, ne kientieimu: o tay už kietures cnatas Kardynalnas* 326_{20–22}.

5.14. Daugiskaitos vietininko galūnė yra -usy = [u'sę], pvz.: *Griefznikay norietum giwenty ant amžiu, idant griekufy ant amžiu palyktum* 323_{18–20}.

¹² Rosinas (1995, 28) mano, kad įvardžių (vadinasi, ir vardažodžių) daugiskaitos naudininko galūnė išriėdėjo iš *-mōs. Mažiulis (1970, 209–210) teigia, jog aptariamasis linksnis kildinamas iš formos su *n*, t. y. iš *-mōns. Kazlauskas manymu (1968, 166), daugiskaitos naudininkas formavosi prie kamieno priaugus -mus, -ns, -mi ar -m.

¹³ Šiai nuomonei yra linkęs pritari ir Mažiulis (1970, 185) teigdamas, kad daugiskaitos galininkas kildintinas iš rytų baltų *-ōns. Autorius teigia, jog lie. aukš. *balt-ūios-ius* rodo, kad lie. aukš. daugiskaitos galininko -us vestinas iš lie. aukš. *-ūios. Tačiau lie. žem. -us dėl siaurojo *u* bei dėl lie. žem. *balt-ā(n)s-ius* gali būti tik iš *-ūs ir šių dviejų galūnių, būtent, *-ūios ir *-ūs genetiškai atskirti negalima.

¹⁴ Žemaičių daugiskaitos galininko kilmę iš *-ūs pagrįstų ir tai, kad įvardžio galininko forma *mūs* gali būti kildintina iš *mūs, kuri galėjo pakesti senesnį *mōs (plg. Rosinas, 1995, 28).

Tarmėje daugiskaitos vietininko galūnė *-us* (*bātūs* ~ *bātūs(e)*, *kėlmūs* ~ *kėlmūs(ė)*). Kai kurie istorinės morfologijos tyrinėtojai (Kazlauskas, 1968, 177; Zinkevičius¹⁵, 1980, 212) teigia, kad daugiskaitos vietininkas yra postpozicinis darinys, išriedėjęs iš senojo daugiskaitos galininko, prie kurio priaugo postpozicija *-en*. Kretingiškių *tūs(ė)*, „tuose“ < **tō(n)s-ēn*, *gērūs(ė)* < **gerō(n)s-ēn*, *tūs(ė)* < **tās-ēn*, *gērūs(ė)* < **gerās-ēn* (plg. Girdenis, Rosinas, 1976, 17). Aptariamojo linksnio formoms būdingas morfologinis trumpėjimas, nes daugiskaitos vietininkas ilgesnis vienu skiemeniu už kitas paradigmos formas. Senųjų raštų duomenys rodo (žr. Rosinas, 2000, 178; Zinkevičius, 1982, 27–29), kad daugiskaitos lokatyvo formos buvo vartojamas su *-su*¹⁶, pavyzdžiui, **miškuosu*, **laukuosu*. Šalia seniausiųjų lokatyvo formų su *-su* ilginiui imta vartoti ir formos su *-sa* ir *-se*. Daugiskaitos vietininkas su *-se* yra atsiradęs iš senojo lokatyvo su *-su* keičiant jo *-u* į **-en* (ar *-ę*) pagal vienaskaitos vietininko modelį. Formos su *-se* XVI–XVII amžiuje vidurio Lietuvoje jau buvo visuotinai įsitvirtinusios. Vakarų Lietuvoje jos buvo pradėtos vartoti vėliau, bet išplito labai greit (plg. Zinkevičius, 1982, 27). „Ziwate“, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, daugiskaitos vietininko formos su *-se* yra visuotinai įsigalėjusios.

6. Šiandien daugelyje lietuvių tarmių dviskaitos jau nėra. Gyviausiai dviskaita iki šių dienų išlaikė šiaurės vakarų žemaičiai. „Ziwate“ rasta visų kamienų (išskyrus tik *jo* kamieno daiktavardžius) dviskaitos vartojimo atvejų, nors, reikia pridurti, dviskaita vartojama labai retai. Pavyko rasti tik keletą atvejų, kai vartojamas *o* kamieno dviskaitos vardininkas, porą sakinių su galininku ir kartą pavartotą dviskaitos įnagininką. Dviskaitos paradigma¹⁷ atrodo taip:

V. du wiru 39₄ ~ *dō vīrō*

G. du latru 215₁ ~ *dō lātrō*

Įn. dum dayktum 209₇ ~ *dōm dá·kōm*

6.1. Dviskaitos vardininko ir galininko galūnė yra *-u* = [o], pvz.: *Tynay eyta pry altoriaws Pracassya; pyrmu eyta du Wiru fzwētū, Jozepas yr Symeonas giedodamy 39₃₋₅; Tojy adinoj, ant tokie smerte apfudyje du latru, o teypo pryfakie Jezufa Pona wefty už lynciuga, ant nuwga kakta užnierufes, rąkas iem užpakaliey furyfzufes: židay yfz to linkfmynos dydey 215₁₋₄*.

Dabartinėje ŠVŽK tarmėje dviskaitos vardininko ir galininko galūnė taip pat *-o* (*dō dā·ktō* ~ *dū dáiktu*). Galūnė *-o* kildinama iš **-ō* (Zinkevičius, 1980, 212).

6.2. Dviskaitos įnagininko galūnė yra *-um*, pvz.: *Jog anfay dabrawalnay diel yfzganima Swieta norieje numyrty, o dum dayktum dydefney anq apkalbieje 209₆₋₈*.

Lyginamojoje tarmėje dviskaitos įnagininko galūnė *-om* (*dōm vā·kōm* ~ *duñ vaikūñ*). Senosios dviskaitos naudininko ir įnagininko formų kamiengalis yra vardi-

¹⁵ Zinkevičius vėliau nuomonę dėl šios formos kilmės pakeitė ir mano, jog toks kildinimas nėra tikslus. Be to, tokiam kildinimui prieštarauja senųjų raštų duomenys (plg. dar Zinkevičius, 1982, 27).

¹⁶ „Ziwate“ daugiskaitos vietininko formas su *-su* turi *i* kamieno daiktavardžiai: *akyfu* 265₁₃, *smagienyfu* 332₁₄.

¹⁷ Nepavyko rasti dviskaitos naudininko vartojimo atvejų.

ninko ir galininko galūnė. Seniausioji šio linksnio forma turėjo galūnę *-ma*, galbūt kilusią iš *-mā* (Kazlauskas, 1968, 132). Žemaičiai, matyt, naudininko ir įnagininko galūnės vokalizmą priderino prie vardininko ir galininko galūnės vokalizmo. „Ziwato“ laikais, kaip rodo pateikti pavyzdžiai, jau buvo vartojamos tokios naudininko ir įnagininko formos, kokios vartojamos ir šiandien kretingiškių plote (plg. Aleksandravičius, 1963, 104).

7. „Ziwate“ žymiai dažniau vartojami *ijo*, o ne *io* kamieniai daiktavardžiai, todėl juos pirmiausia ir aptarsime. Be to, *ijo* kamieno daiktavardžių ir paradigma yra pilnesnė.

ijo kamienas

Vienaskaita

V. *brolis* 105₁₉ ~ *brūolis*

K. *brole* 314₄ ~ *brūol^f*

N. *broļu* 71₂₆ ~ *brūolōū*

G. *broli* 58₁₅ ~ *brūol^l*

Įn. *broļu* 12₁₄ ~ *brūol^ḡ*

Vt. *užpakaliey* 171₇ ~ *òšpakalle*

Š. *suneli* 49₁₃ ~ *sú: nē:!*

Daugiskaita

V. *žodey* 186₆¹⁸ ~ *žūodē*

K. *žodziū* 33₁₁ ~ *žūož^u*

N. *brolems* 145₁₄ ~ *brūolēms*

G. *žodzius* 307₂₈ ~ *žūož^{is}*

Įn. *žodeys* 20₁ ~ *žūodē: s*

Vt. *žodziusy* 8₁₈ ~ *žūožū: s^(r)*

Š. *sunele* 130₁₃ ~ *sú: nelē*

7.1. Vienaskaitos vardininko galūnė yra *-is*, pvz.: *Muna walgis ira, idant daričio waly to, kursay muni atsiunte* 77₂₃₋₂₄.

Dabartinėje kretingiškių tarmėje šakninio kirčiavimo daiktavardžiai turi vienaskaitos vardininko galūnę *-is*, o galūninio *-īs* (*kōf̄mis* ~ *kuřmis*, *žāl̄īs* ~ *žaltys*). Abiem atvejais kalbama apie ilgąją galūnę **-īs*, kilusią iš **-ijas*, o šioji – iš **-ijs*, nes nekirčiuotos galūnės *i* neišvirto į *ē*¹⁹. Vadinasi ir „Ziwato“ vienaskaitos vardininko grafinis variantas *-is* žymi ir trumpą nekirčiuotą *-is*, ir ilgą kirčiuotą *-īs*.

7.2. Vienaskaitos kilmininko galūnė yra *-e*, pvz.: *Skufes waykay ant Tiewu, slugas, padonyi ant Ponu: Paneles, ant suwadziotoju; Brolis, ant brole, tawarčius ant tawarčiaws, yr instygowos* 314₂₋₄.

Apie Kretingą *ijo* kamieniai daiktavardžiai vietoje laukiamos vienaskaitos kilmininko formos su *-ē* turi galūnę *-i* (*brūol^l*, „brólio“, *vālg^l*, „vālgio“). Fonetiškai vienaskaitos kilmininko galūnė *-i* nepaaiškinama. Šią galūnę reikėtų sieti su *ijo* kamieno vienaskaitos galininko *-i*, apibendrintą pagal *o* kamieną, kur vienaskaitos galininkas

¹⁸ XVIII amžiaus viduryje morfonologinis *ī, j* apibendrinimas vietoje *ē, dē* ar *ē, dē* prieš galūnes ir priesagos užpakalinius balsius buvo tik prasidėjęs (žr. plačiau Girdenis, 1972, 173–191).

¹⁹ Galūninio kirčiavimo *jo* kamienius daiktavardžius su vienaskaitos vardininku *-ys* išlaikė visos lietuvių tarmės, šakninio kirčiavimo daiktavardžius su vienaskaitos vardininku *-is* išlaikė tik rytų aukštaičių šnėktos, plg. **brolys*, **kumštys*. Šiaurės vakarų žemaičiai taip pat turi aiškų ilgojo *-ys* refleksą (žr. LKA. T.26. Žemėl. nr. 2. P. 43–44; plg. Būga, 1958, 570; Jablonskis, 1922, 19; Kazlauskas, 1968, 182).

seniai yra sutapęs su kilmininku, plg. vns. gal. *stá.l^o* = vns. kilm. *stá.l^o* (žr. Girdenis, Girdenienė, 1997, 18).

7.3. Vienaskaitos naudininko galūnės yra -u, -uy, pvz.: *Kada buwa ifodintas yr turma arba y tamsibes nu Heroda: jogey aną strofawoje diel grieku fwetymoterifstes, nes buwa atiemys broļu fawa Filipu giwam paty 71²⁴⁻²⁶; Yfleydufi Karalus fzwęciawse Maria fu S. Juzupu, giwena anoy szopo pry prakarta ligi kieturiolektay dyinay tawgdama yfzwedyma pagat obyczajaws fena Zokana, unt uftawycznu madlitwa pytnay waykieluy szluzidama 37¹⁴⁻¹⁸.*

Grafiniai „Ziwato“ vienaskaitos naudininko galūnės variantai -u, -uy veikiausiai atitinka kretingiškių -ou (plg. 5.3.).

7.4. Vienaskaitos galininko galūnė yra -i, pvz.: *Greyta potam S. Endriejus Broli fawa Petra atwede pry Jezufa milawse, idnt aną pažintum 58¹⁵⁻¹⁶.*

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos galininko galūnė taip pat -i (*brūolⁱ* ~ brólj, *gāidi* ~ gaĩdij), kurios raidą galima pavaizduoti taip: *i < i < -*iñ*. Šią galūnę reikėtų laikyti paskolinta iš i kamieno (Zinkevičius, 1980, 219).

7.5. Vienaskaitos įnagininko galūnė yra -u = [ʊ], pvz.: *Anfay bus fargas tawarcius yr sluga tawa čiftatas, Anfay taw busfey ablubienčiu broļu yr Tiewu 12¹³⁻¹⁴.*

„Ziwato“, o taip pat ir dabartinėje ŠVŽK tarmėje *įjo* kamienių daiktavardžių vienaskaitos įnagininkas nuo *o* kamienių minėto linksnio skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu (plg. 5.5.).

7.6. Vienaskaitos vietininko galūnės yra: -ie -iey, pvz.: *Užpewna nekyta pryčina, tykay, jog pykta Dwaše ira wydurie syrdies tawa, diel to bus taw ant amziu bieda 149⁷⁻⁸; Kyty wyrbgaleys rąkas jo fzwęciawfes užpakaliey ryfza, jog krawies jo fzwęciawfis yfz panagiū tekijeje 171⁶⁻⁷.*

Kretingiška vienaskaitos vietininke turi -ie < *ėje* (*vālgē* ~ vaĩgė[je], *bārnē* ~ bařnė[je]), kurią reikėtų laikyti paskolinta iš i kamieno. Šio linksnio forma buvo ilgesnė vienu skiemeniu už kitas paradigmos formas, todėl patyrė morfologinį trumpėjimą, t. y. galūnės -jē nukrito. Vienaskaitos vietininko galūnė -iey vertintina kaip suaukštaitintos galūnės -ie grafinis variantas (plg. 9.3.).

7.7. Vienaskaitos šauksmininko galūnė yra -i, pvz.: *Suneli milawfis, teykies fu mumis y Nazaretha grifzty, atfakie Jezufas 49¹³⁻¹⁴.*

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos šauksmininko galūnė dvejopa: nekirciuota trumpa -i ir kirčiuota ilga -i^ˆ (*brūolⁱ* ~ bróli, *žālīi* ~ žaltj). Abiem atvejais būtina atstatyti (beje, kaip ir vienaskaitos vardininko, plg. 7.1.) ilgąją galūnę -*i.

7.8. Daugiskaitos vardininko galūnės yra šios: -ey = [ei], -e ≈ [e], pvz.: *Patayminty ira ubagay dwašioy (tyi ira pyrmyi zodey) nes anu ira Karalifte Dangaws 63²⁰⁻²¹; Giwena tyn kiele dyinas, anyi waykiele fzwęty Jezufas yr Jonas toskaway ant wynts antra weyziedamy, yr žiertawodamy 40⁹⁻¹¹.*

Lyginamojoje tarmėje daugiskaitos vardininko forma su monoftongu [e] (*árklē* ~ arkliai, *žáltē* ~ žalčiai) iš senovinės lietuvių -jai. Balsis *a* po joto dėsningai išvirto į *e*, o *j* tarp priebalsio ir priešakinės eilės balsio iškrito (plg. Girdenis, 1993, 12). Grafinis daugiskaitos vardininko variantas -ey = [ei] vertintinas kaip aukštaitinimo padarinys (plg. 5.9.).

ijo kamienių daiktavardžių daugiskaitos šauksmininkas sutampa su daugiskaitos vardininko forma.

7.9. Daugiskaitos kilmininko galūnė yra *-u*, pvz.: *O kada ant wietas ateje, nu arku fawa nufieda* 248₂₃₋₂₄.

Daugiskaitos kilmininko galūnė *-u* (*árklū* ~ arklių, *brūol¹⁸* ~ brólių) nuo *o* kamienių daiktavardžių skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu (plg. 5.9.).

7.10. Daugiskaitos naudininko galūnė yra *-ems*, pvz.: *Sytay Sutwertois wyfa futwieryma klawpēs ant kielu fawa, kojes šlugu mazgo, yr fžłuftidamas bučiu, tu giedis pakara darity brolems fawa užgniewityms* 145₁₁₋₁₄.

Kretingiškių tarmėje *ijo* kamienių daiktavardžių daugiskaitos naudininko galūnė *-ems* (*arklėms* ~ arklėms, *vālgėms* ~ valgiams) ir nuo *o* kamienių daiktavardžių skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu, dėl kurio balsis *a* supriešakėjo (plg. 5.11. ir ypač 7.8.).

7.11. Daugiskaitos galininko galūnė yra *-us*, pvz.: *Regiedamyftay Biskupay, jog toki cuda dara, yr wyynu wotagu teyp dawg fwieta yfzgyne, teypag waykielus²⁰ fżawkynčius: ozanna sunuy Dowida* 115₂₀₋₂₃.

Lyginamojoje tarmėje daugiskaitos galininko forma su *-us* (*árkl¹⁸s* ~ árklus, *vālg¹⁸s* ~ valgiūs) ir nuo anksčiau aptartojo kamieno daiktavardžių skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu (plg. 5.12.).

7.12. Daugiskaitos įnagininko galūnės yra šios: *-eys* = [eis], *-es* ≈ [e's], , pvz.: *Pagimdziufi ėiftu pyinu Pannyfzku peniejaw, ant fawa kieleys piesstawojaw, faldey bučiuadama, yr apfykabindama* 236₁₇₋₁₉; *Ponas Jezufas jaw ne waykścioje publicznay terp židu, ale eje y Miešta Effraim, yr giwena tynay fu Motinu fawa milawfy, fu Martu fu Magdelenu, fu Łozoriu yr fu fawa Mokitynes* 109₁₈₋₂₁.

Kretingiškaiai vartoja daugiskaitos įnagininko formą su *-es* (*árkl¹⁸s* ~ arklėms, *vālg¹⁸s* ~ valgiais). *ijo* kamienių daiktavardžių aptariamojo linksnio forma nuo *o* kamienių skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu. Balsis *a* dėl joto dėsningai pakito į *e* (plg. 7.8.). Daugiskaitos įnagininko forma su *-es* „Ziwate“ pavartota tik kartą (žr. pateiktą pavyzdį).

7.13. Daugiskaitos vietininko galūnė yra *-usy* = [u'se], pvz.: *Dawadziu tą waykielusy aprykfztitufy turema, kuryi ne turiedamy razuma atyma łoska Diewa par wiera kumu fawa Jezufas yfzgide Petra S. Seferi* 66₇₋₁₀.

ŠVŽK tarmėje daugiskaitos vietininkas sutampa su *o* kamieno vietininku (plg. 5.14.).

8. *ijo* kamienių daiktavardžių dviskaitos paradigma²¹ atrodo taip:

V. du mokityniū 248₆ ~ dō múoki tēñō

N. dum mokityniūm 266₁₀ ~ dō m múoki tēñōm

G. du broļu 195₁₂ ~ dō brūoļō

²⁰ „Ziwate“ grafiškai skiriama minkštoji *l* [l] ir kietoji *l* [f]: *gaylefis* 42₁₆, *meyle* 34₁₀; *gaħvu* 240₂₀, *kałbu* 220₁ (plačiau žr. Girdenis, Girdenienė, 1997, 39).

²¹ Tekste nepasitaikė dviskaitos įnagininko vartojimo atvejų.

8.1. Dviskaitos vardininko ir galininko galūnė yra *-u*, kuri nuo *o* kamienių skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu, plg. 6.1., pvz.: *Tafay ira, kursay yr Tiewa tawa y gniewa y wede, kada du bruolu tawa užmušie, ant gała tay padare, jog yr tawa Tiewa numarina* 195₁₁₋₁₄.

8.2. Dviskaitos naudininko galūnė yra *-um* ir nuo *o* kamieno daiktavardžių dviskaitos įnagininko (plg. 6.2.) skiriasi tik kamiengalio priebalsio minkštumu, pvz.: *Ponas Jezufas pafyrote dum Mokityniūm Eytantymys y Emmaus* 266₁₀.

9. „Ziwate“ pasitaikė tik šeši pirminiai *jo* kamieniai daiktavardžiai, būtent, *kapytulas* 19 „Kapitula“, *kiele*s 42₂₁ „kelias“, *krawjes* 87₂₆ „kraujas“, *fwets* 270₃ „svečias“, *welnias* 137₄ „velnias“, *wiejey* 67₁ „vejai“, o likusieji yra priesagų *-tojas* ir *-ėjas* vediniai. Pravartu aptarti tik tuos *jo* kamienių daiktavardžių linksnius, kurie skiriasi nuo anksčiau aptartų.

jo kamienas

Vienaskaita

V. *welnias* 137₄, *kiele*s 42₂₁ ~ *vėlñs, kə̀ls*

K. *welne* 52₂ ~ *v ėlñ^e*

N. *welniūy* 22₂₇ ~ *vėlñōū*

G. *welni* 101₂₅ ~ *vėlñⁱ*

Įn. *welniū* 190₁₆ ~ *vėlñ^o*

Vt. *kielie* 42₂₃ ~ *kėlĭe*

Š. —

Daugiskaita

V. —

K. —

N. *swetems* 61₈ ~ *svetė ms*

G. *welnius* 273₉ ~ *vėlñ^{ūs}*

Įn. *kieleys* 27₁₄ ~ *kėlĕs*

Vt. *kielufy* 56₁₅ ~ *kėlū^s(^{ti})*

Š. —

Vienaskaita

V. *mokitojes* 98₂₅ ~ *múoki-túos*

K. *mokitoje* 144₁₇ ~ *múoki-túo^f*

N. *mokitojuy* 254₁₃ ~ *múoki-túojō-u*

G. *mokitoj* 135₁₃, *krawij* 54₁₅, *wiejy* 83₁₉ ~ *múoki-túo^j, krā-ujⁱ, viejⁱ*

Įn. *mokitoju* 147₅ ~ *múoki-túo^j*

Vt. —

Š. *mokitoiaw* 99₄ ~ *múoki-t^oojāu*,

Daugiskaita

V. *wiejey* 67₁ ~ *viejė*

K. *dawieju* 318₁₃₋₁₄ ~ *daviej⁴²²*

N. —

G. *Mokitojus* 121₂₀ ~ *mú^oki-túo^js*

Įn. *mokitojey*s 327₁₂ ~ *múoki-t^oojė^s*

Vt. *krawjufy* 335₈ ~ *krāujū^s*

Š. *wiejey* 333₁₉ ~ *viejė*

9.1. Vienaskaitos vardininko galūnės yra *-as, -es, -s*, pvz.: *Nes nekyta pryčina, tyktay, jog tay welnias šyrdie jo buwa* 137₄; *Afz efmi, Kiele, Teyfibes, yr Giwenymas* 153₃; *O Kaypo šciesliwy yr Szwėty anyi numay buwa, kuriufy tokfay fwets, tokyi slugas, tokie linkfmibe, tokfay mokslas* 270₂₋₄.

Kretingiškių plote vienaskaitos vardininko galūnė yra *-s* (*krāus* ~ *kraūjas, vėlñs* ~ *vėlnias, múoki-túos* ~ *mókytojas*), išriedėjusi iš *-ias*. Žemaičiai *jo* kamieno daik-

²² Kretingiškių tarmėje gali būti ir *daviejū*: „davėjų“.

tavardžių vienaskaitos vardininko formą paprastai sutraukia vienu skiemeniu, t.y. nebetaria galūnės balsio kartu su *j* (žr. LKA. T.2. Žemėl. nr.7. P.25; LKA. T.3. Žemėl. nr.11. P.27).

Vienaskaitos vardininko galūnė *-as* „Ziwate“ (kaip ir *o* kamienių daiktavardžių) yra aukštaitinimo padarinys (plg. 5.1.).

9.2. Vienaskaitos galininke vartojamos šios galūnės: *-i*, *-j²³*, *-ij*, pvz.: *Kada milawfis Jezufas buwa ant kahtu, ant madlitwas: Mokityney tuo čiefu buwa ant Mares, o turieje prifinga faw wieji, yr nepagada dydy: teyp jog anu waltys grimzda, o buwa tay naktys, ale Jezufa Pona fujeys nebuwa* 83₁₇₋₂₁; *Sutwierymas pardawe futwertoj, Mokitynis Mokitoj* 135₁₉; *Negana dabar, nori, idant diel griezna žmogaws krawij fawa nekatta pralyčio, nori, idant y rąkas neprietelu ipulčio* 161₁₁₋₁₃.

Vienaskaitos galininko galūnė *-i* sutampa su anksčiau aptarto kamieno daiktavardžių galininku (plg. 7.4.). Pagal priesagų *-tojas* ir *-ėjas* vedinių vienaskaitos galininko formas su *-oj*, *-iej* analogiją „Ziwate“ galėjo atsirasti ir grafinis variantas *-ij*, plg. *mokitoj* 135₁₃ ~ *miūki-tūoj*¹, *atpyrkiej* 319₂₆ ~ *atpērčēj*¹, ir *krawij* 54₁₅ ~ *krāuj*¹.

9.3. Vienaskaitos vietininko galūnė yra *-ie*, pvz.: *Weyziek kokšay badas, szaltis, byjoimas, yr kytas funkibes tamy kielie kietay* 42₂₂₋₂₃.

jo kamienių vienaskaitos vietininkas sutampa su *ijo* kamieno daiktavardžių vietininku (plg. 7.6.). Senųjų raštų analizė rodo (Zinkevičius, 1980, 219), kad *jo* kamienių daiktavardžių vienaskaitos vietininko senesnės formos buvo su *-e*, pvz.: *amže* „amžiuje“, *mede* „medyje“, *kele* „kelyje“. Tiesa, vieną kartą „Ziwate“ pavartota senoji vienaskaitos vietininko forma su *-e*, (*Turiu sufymileima ant tu žmoniu, nes par tris dienas fumunimi budamy ne tur ko walgity, jey anus apleysiu, apšyftos kiele, nes dawgiele anu yfztola ira atejufiu atsakie mokityney* 80₁₈₋₂₁), bet ją „Ziwate“ reikėtų vertinti kaip korektūros klaidą: tikra vietininko galūnė būtų ne *-e*, *o* *-y* = *-e*.

9.4. Vienaskaitos šauksmininko galūnė yra *-au*, pvz.: *Mokitoiaw Kas fugriefije, ar tas žmogus, ar tieway jo, jog tas žmogus aktas uzgyne* 99₄₋₅.

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos šauksmininko galūnė taip pat *-au* (*viejāu* ~ *vėjau*, *miūki-tūojāu* ~ *mōkytojau*) ir yra paskolinta iš *ju* kamieno. Ši nykstančio *ju* kamieno forma perėjo į *jo* kamieną, nes šauksmininko modelis su *-au* yra gana gyvas. Kaip rodo senųjų raštų analizė (Kazlauskas, 1968, 187; Zinkevičius, 1980, 239), vyriškosios giminės daiktavardžių su priesagomis *-tojas* ir *-ėjas* senesnė šauksmininko forma galėjo būti vartojama su *-e*, pavyzdžiui, **mokytoje*, **artoje*, tačiau šios lytys retos jau XVI amžiaus raštuose. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vienas žodis, būtent, *vėlnias* kretingiškių tarmėje turi šauksmininko formą su *-e* (*vėlñi*¹ ~ *vėlne*). „Ziwate“ nėra paliudyta šio žodžio vienaskaitos šauksmininko forma.

²³ „Ziwate“ gana dažnai galinė *-j* atliepia garsų junginiui [*ji*], pvz.: *yfzganitoy* 38, ~ *ėžganī-tūoji* „išganytoją“, *krykštitoy* 214₅ ~ *krėkštitūoji* „krikščitytoją“. Po sudėtinio dvibalsio ar pauzės vietoj *j* šiuo atveju rašomas junginys *ij*: *krawij* 54₁₅ ~ *krāuj*¹ „kraują“; šis junginys gali žymėti ir [*iji*] tipo „trigarįsi“. plg. *milawfis* 306 ~ *mi-lāwšī-ji* „mieliausiąj“ (žr. Girdenis, Girdenienė, 1997, 38).

IŠVADOS

10. Esminių morfologinių pokyčių nuo „Ziwato“, parašyto XVIII amžiaus viduryje, dabartinėje ŠVŽK tarmėje neįvyko. Be abejo, daiktavardžių paradigmų lyginimas leidžia pastebėti tam tikrus morfologijos skirtumus.

10.1. „Ziwato“ analizė rodo, kad XVIII amžiuje ŠVŽK tarmėje jau vyko vietininkų trumpėjimas. Anksčiau trumpėti pradėjo vienaskaitos vietininkai. Tai įrodo tas faktas, jog „Ziwate“ paraleliai vartojamos senosios nesutrumpėjusios ir naujosios trumposios vienaskaitos vietininko formos. Daugiskaitos vietininkai visuotinai vartojami dar nesutrumpėję. Dabartinėje Kretingos šnekoje yra įsigalėjusios sutrumpėjusios daugiskaitos vietininko formos.

10.2. „Ziwate“ retai, bet dar vartojami postpoziciniai vienaskaitos vietininkai (iliatyvas, aliatyvas ir adesyvas).

10.3. „Ziwatas“ fiksuoja *jo* ir *ijo* kamienių daiktavardžių vienaskaitos kilmininko galūnę *-e*. Kretingos apylinkių žemaičiai vienaskaitos kilmininke taria *-i*.

10.4. „Ziwato“ laikais, matyt, daugiskaitos kilmininko kirčiuotoje galūnėje dar buvo tariamas nosinis balsis *-y*. Tai galėtų pagrįsti įvardžio *tun* 174₁₀ daugiskaitos kilmininko forma.

10.5. XVIII amžiaus viduryje jau buvo vartojami sutrumpėję daugiskaitos naudininkai.

10.6. „Ziwatas“ fiksuoja tokias dviskaitos formas, kokios yra vartojamos ir dabartinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje²⁴.

*o-, jo-, ijo-*STEM NOUNS IN "ZIWATAS" (1759) AND THEIR EVOLUTION

S u m m a r y

The article analyses *o-, jo-, ijo-*stem nouns in "Ziwatas" (1759) and their evolution, comparing with the modern system of noun inflexion in the western subdialect of the North Žemaitian dialect of Kretinga. The analysis showed that in the middle of the 18th century there had already occurred a shortening of singular locative case. May be at the "Ziwatas" time nasal vocal *-y* was pronounced in the plural genitive stressed ending. At the end of the 18th century shortened plural dative endings were already used.

LITERATŪRA

Aleksandravičius J., 1963, Kretingos tarmės daiktavardžio kaitybės ypatybės ir galūnių raida. – Kalbotyra, t. 9, 101–166.

Bazinys R., 1995, 1759 metų „Ziwato“ veiksmazodis ir jo formos: Bakalauro darbas. Vilnius: VU.

Būga K., 1958, Rinktiniai raštai, t.1. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-la.

Būga K., 1961, Rinktiniai raštai, t. 3. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-la.

²⁴ Baigdama norėčiau už pastabas padėkoti prof. habil. dr. A. Girdeniui.

- Girdenis A.*, 1972, Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. „Žyvatė“. – *Baltistica*, t. 8 (2), 173–191.
- Girdenis A., Rosinas A.*, 1976 Keletas samprotavimų dialektologinės fonetikos klausimais. – *Baltistica*, t. 12 (2), 188–197.
- Girdenis A., Rosinas A.*, 1977, Lietuvių kalbos daiktavardžių linksniaavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis). – *Baltistica*, t. 8 (2), 338–348.
- Girdenis A.*, 1980, Dėl vieno prielinksnio formos XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje. – *Baltistica*, t. 16 (2), 111–116.
- Girdenis A.*, 1993, Žemaičių savarankiškos raidos pradžia. – *Baltistica*, t. 28 (2), 5–19.
- Girdenis A.*, 1996, Taip šneka tirkšliškiai: (Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais). – Vilnius: Mokslo ir encikl. l-ka.
- Girdenis A., Girdenienė D.*, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas. Vilnius: Mokslo ir encikl. l-ka.
- Girdenis A., Skirmantas P.*, 1998, 1759 metų „Ziwatas“. (Faksimilinis leidinys). Vilnius: Mokslo ir encikl. l-ka.
- Grinaveckis V.*, 1973, Žemaičių tarmių istorija. Vilnius: Mintis.
- Jablonskis J.*, 1922, Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija. Kaunas: Švyturys.
- Jaunius K.*, 1911, Lietuvių kalbos gramatika. Peterburgas: Mokslo akademijos spaustuė.
- Jaunius K.*, 1891–1900, Dialektologiniai darbai. Kaunas.
- Kazlauskas J.*, 1968, Lietuvių istorinė gramatika. Vilnius: Mintis.
- LKA II, 1982, – Lietuvių kalbos atlasas, t.1: Fonctika. Vilnius: Mokslas.
- LKA III, 1991 – Lietuvių kalbos atlasas, t.1: Morfologija. Vilnius: Mokslas.
- Mažiulis V.*, 1970, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Vilnius: Mintis.
- Rosinas A.*, 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida. Vilnius: Mokslas.
- Rosinas A.*, 2000, Inesyvo ir adesyvo kilmės ir raidos klausimu. – *Baltistica*, t. 34 (2), 173–183
- Šliauskaitė R.*, 1991, 1759 metų „Ziwato“ daiktavardžių linksniaavimo sistema: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Zinkevičius Z.*, 1978, Lietuvių kalbos dialektologija. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z.*, 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika. T. I. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z.*, 1982, Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai. – *Baltistica*, t. 18 (1), 21–38.

Vilniaus pedagoginis universitetas
Lietuvių kalbotyros katedra

Įteikta
2001–06–12